

Liefde, lijf en kerk een mislukte drie-eenheid

*Reader na een inspiratiedag over kerk en intimiteit
in het Dominicanenklooster Zwolle in samenwerking met Luce, Centrum voor
Religieuze Communicatie van Tilburg University*

Valentijnsdag 2019

Beste deelnemers,

We kwamen uit Maastricht, Schiermonnikoog, Goes, Barendrecht, Borne en allerlei plaatsen daar tussenin bij elkaar, om het op Valentijnsdag in het Dominicanenklooster van Zwolle over kerk en intimiteit. Het werd een rijke dag, waarin er iets van gemeenschap ontstond.

Dank voor jullie betrokkenheid. Met speciale dank aan Anke Bisschops, Erik Borgman, Holkje van der Veer, Jozef Essing en Anton ten Klooster.

Arnold Smeets (Luce)

Susanne de Jong-Tennekes en Arjan Broers (Dominicanenklooster Zwolle)

In deze reader vindt u diverse teksten. Achtereenvolgens:

- De aankondiging	3
- 'De kerk mag wel wat intiemer', opinie-artikel in ND	4
- Valentijn O Valentijn – artikel in Friesch Dagblad van Arnold Smeets	6
- Inleiding Arjan Broers	10
- Seks als wederzijdse zelfschenking – Erik Borgman	15
- Column Jozef Essing	22
- Column Anton ten Klooster	24
- 'De kerk moet beter worden in intimiteit' – verslag ND op 15 februari	27

Een achtergrondartikel over het werk van [Anke Bisschops vindt u hier](#).

Contact graag via arjanbroers@kloosterzwolle.nl

PERSBERICHT

‘Kerk: investeer in intimiteit!’

Na het schandaal van seksueel misbruik in de kerk is er meer nodig dan maatregelen om herhaling te voorkomen. Er moet bezinning komen op wat intimiteit is en hoe mensen van de kerk daar meer vertrouwd mee kunnen worden. Daarom is er op de feestdag van de heilige Valentijn (14 februari) een inspiratiedag in het Dominicanenklooster Zwolle onder de titel *Liefde, lijf en kerk: een mislukte drie-eenheid*.

De inspiratiedag wordt georganiseerd door het Dominicanenklooster Zwolle, waar overigens een reliek van de heilige Valentinus bewaard wordt, in samenwerking met Luce, centrum voor religieuze communicatie van Tilburg University.

Programmamaker Arjan Broers: ‘Geloof en kerk hebben alles te maken met liefde, lijf en intimiteit. Namens de kerk zijn mensen aanwezig bij de ingrijpendste thema’s in mensenlevens. Ze doen dat in naam van een God die ons de levensadem inblies en van Jezus Christus die zei: *Dit is mijn lichaam*. Hoe intiem wil je het hebben? We mogen dat niet opofferen aan de angst voor wat er fout kan gaan.’

Tijdens de inspiratiedag wordt het thema van liefde, lijf en kerk verkend in korte lezingen en workshops, doorspekt met meditaties. Psycholoog en coach dr. **Anke Bisschops** vertelt over de noodzaak tot zelfkennis en psychosociale ontwikkeling. Theoloog prof. **Erik Borgman** legt uit waarom de kerk over liefde en lichaam moet *blijven* spreken – en wat ze te zeggen heeft. Kerkhistoricus dr. **Arnold Smeets** bespreekt inspirerende voorbeelden uit de vroege kerkgeschiedenis. Dominicanes **Holkje van der Veer** verdiept zich in het persoonlijk gebed.

De inspiratiedag is bedoeld voor professionele en vrijwillige werkers in de kerk. De bijeenkomst begint op 14 februari 2019 om 15.00u en eindigt om 21.00u. Er is een eenvoudige kloostermaaltijd en ruimte om te bidden met de broeders. Pastores kunnen nascholingspunten krijgen.

Arjan Broers • theoloog, publicist en programmamaker nl.dagbladen.nl

HET MAG IN DE KERK WAT INTIEMER

...licht mensen van de kerk zouden zich moeten oefenen in intimiteit. Het zijn ze verplicht naar zichzelf en misschien ook naar een overgespannen lichaamscultuur.

Als er één terrein is waarop de kerk al lang niet serieus wordt genomen, dan is het de seksuele moraal. Het schandaal van seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk versterkt dat nog eens.

Maar dit alles is óók genade: het is een aanmoediging om nu eindelijk eens beter te worden in intimiteit.

Wat heeft het kerkelijk onvermogen op het gebied van seks te zeggen?

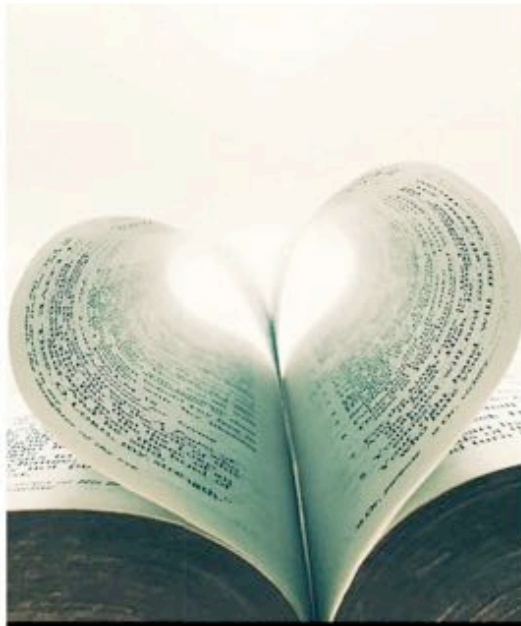
Het schandaal van seksueel misbruik wordt wel de grootste crisis van de Rooms-Katholieke Kerk genoemd sinds de Reformatie vijftienhonderd jaar geleden. En het einde is nog niet in zicht.

keuring in Nederland hebben de bisschoppen en religieuze oversten het eigenlijk keurig gedaan. Na de aanvankelijke naïviteit is er een meldpunt opgericht, grondig onderzoek gedaan, veelvuldig schuld en spijt betuigd, zijn er schadevergoedingen betaald en protocollen opgesteld om herhaling te voorkomen. Maar protocollen zijn niet genoeg als nabijheid bij levensvragen je kernzaak is.

Het wordt tijd dat de kerk – een veelkleurige organisatie met tal van diepzinnige gedachten en gebruiken – zich afvraagt waarom het telkens in de problemen komt als het over seksualiteit gaat.

Al zeker vijftig jaar is er constant discussie over voorbehoedmiddelen, seks buiten het huwelijk, het coëtaal of homoëtaal. Eigenlijk is discussie er al sinds voor – de kerk heeft nooit een eenduidig standpunt gehad.

genade
Christenen beseffen dat ze leven van genade: van wat ze ontvangen. Als

Het wordt tijd dat de kerk – een veelkleurige organisatie met tal van diepzinnige gedachten en gebruiken – zich afvraagt waarom zij telkens in de problemen komt als het over seksualiteit gaat.

Wat heeft het kerkelijk onvermogen op het gebied van seksualiteit te zeggen?

Welke uitnodiging gaat erin schuil? Ik denk dat het de kerk en gelovigen uitnodigt om eindelijk eens beter te

worden in intimiteit. Dat zijn we om twee redenen verplicht aan onszelf, en misschien ook wel aan onze overspannen lichaamscultuur. De eerste reden is een pastorale. De kerk is mensen nabij in kwesties van leven en dood, liefde en schuld, roeping en afwijking. Dat wordt ook nog eens vaak uitgedrukt in lichamelijke situaties: waartoe over je led, besoud ontvaken, hoesdopingen, zalven, zegemen. De intimiteit is daarbij momenten aan te raken in hun gebondenheid en hant te helpen zich daarin over te verspannen. Hoe intiem wil je het hebben?

vees en bloed
De tweede reden is een theologische. Het christendom is de enige godsdienst die beweert dat God eens in genade is gekomen: vlees en bloed. Het gaat over wat dat betekent, daartoe revolutionair jaat.

Vaak moet de mensaling dat het spirituele hoger is en het stoffelijke lager, niet alle naar goddelijk van dien. Maar streekt kwam ook werv het inzicht op dat de twee bij elkaar hoort: het eenzijdig en het tijdrijke, adem en stof, geest en lichaam, liefde en leven. Juist mensen die bij de kerk komen, moeten erin dies moeten oefenen in intimiteit. Ga dat betekent afwisselen: contact hebben met de eigen emoties en het eigen lichaam. Niet theoretisch, maar vooral als een aanwezig zijn in het lig, in het leven van alledag. Het is de eerste voorwaarde om gewettig te leven en om een ander nabij te zijn.

ontbijtenheid
De onbetrouwbaarheid met intimiteit is overigens niet voorbehoedde aan pastoren of gelovige mensen.

In zijn recente boek *Intimiteit* stelt de Vlaamse psycholoog Paul Verhaeghe, dat veel fysieke en psychische ziekte in onze cultuur ontstaan doorat mensen onvervuld zijn van hun emoties en hun lichaam. In plaats van de greke heeler van de moderne cultuur te zijn, zou de kerk een rituel tot kunnen spelen in de herwinning van deze overvloedig: het helpen van verboden verbodingen tussen de in mensen.

*** In samenwerking met de theoloog Arjan Broers in het thematische nummer van *De Kerk*, 10 februari 2019. Het is de kerk en gelovigen uitnodigt om eindelijk eens beter te

Het mag in de kerk wat intiemer

Als er één terrein is waarop de kerk al lang niet serieus wordt genomen, dan is het de seksuele moraal. Het schandaal van seksueel misbruik in de rk-kerk versterkt dat nog eens. Maar volgens theoloog Arjan Broers is dit alles óók genade: het is een aanmoediging om nu eindelijk eens beter te worden in intimiteit.

Het schandaal van seksueel misbruik wordt wel de grootste crisis van de rk-kerk genoemd sinds de Reformatie 500 jaar geleden. En het einde is nog niet in zicht.

In Nederland hebben de bisschoppen en religieuze oversten het eigenlijk keurig gedaan. Na de aanvankelijke naïviteit is er een meldpunt opgericht, grondig onderzoek gedaan, veelvuldig schuld en spijt betuigd, zijn er schadevergoedingen betaald en protocollen opgesteld om herhaling te voorkomen.

Maar protocollen zijn niet genoeg als nabijheid bij levensvragen je *core business* is. Het wordt tijd dat de kerk, een veelkleurige organisatie met tal van diepzinnige gedachten en gebruiken, zich afvraagt waarom het telkens in de problemen komt als het over seksualiteit gaat. Al zeker vijftig jaar is er constant discussie over voorbehoedmiddelen,

seks buiten het huwelijk, het celibaat of homoseksualiteit. Eigenlijk is discussie een te mooi woord, de kerk oogst vooral onbegrip en hoon.

Christenen beweren dat ze leven van genade: van wat ze ontvangen. Als dat zo is, dan is dit óók genade: een aanwijzing om de betekenis ervan te onderzoeken. Wat heeft het kerkelijk onvermogen op het gebied van seksualiteit te zeggen? Welke uitnodiging gaat erin schuil?

Ik denk dat het de kerk en gelovigen uitnodigt om nu eindelijk eens beter te worden in intimiteit. Dat zijn we om twee redenen verplicht aan onszelf, en misschien ook wel aan onze overspannen lichaamscultuur.

De eerste reden is een pastorale. De kerk is mensen nabij in kwesties van leven en dood, liefde en schuld, roeping en afscheid. Dat wordt ook nog eens vaak uitgedrukt in lichamelijke rituelen: water over je bol, brood uitreiken, handopleggen, zalven, zegenen. De intentie is daarbij om mensen aan te raken in hun gebrokenheid, en die te integreren. Hoe intiem wil je het hebben?

De tweede reden is een theologische. Het christendom is de enige godsdienst die beweert dat God mens is geworden: vlees en bloed. Het gesprek over wat dat betekent duurt al tweeduizend jaar. Vaak won de misvatting dat het geestelijke hoger is en het stoffelijke lager, met alle nare gevolgen van dien. Maar steeds kwam ook weer het inzicht op dat de twee bij elkaar horen: het eeuwige en het tijdelijke, adem en stof, geest en lichaam, liefde en leven.

Juist mensen van de kerk zouden zich dus moeten oefenen in intimiteit. En dat betekent allereerst: contact hebben met de eigen emoties en het eigen lichaam. Niet theoretisch, maar vooral als een aanwezig zijn in het lijf, in het leven van alledag. Het is de eerste voorwaarde om prettig te leven en om een ander nabij te zijn.

De onbeholpenheid met intimiteit is overigens niet voorbehouden aan pastores of gelovige mensen. In zijn recente boek *Intimiteit* stelt de Vlaamse psycholoog Paul Verhaeghe dat veel fysieke en psychische ziekte in onze cultuur ontstaat doordat mensen vervreemd zijn van hun emoties en hun lichaam.

In plaats van de gekke henkie van de moderne cultuur te zijn zou de kerk een vitale rol kunnen spelen in de bevrijding van deze vervreemding: het helen van verbroken verbindingen tussen én in mensen.

Arjan Broers is theoloog, publicist en programmamaker. Op Valentijnsdag leidt hij in het Dominicanenklooster Zwolle een studiemiddag onder de titel *Liefde, lijf en kerk: een mislukte drie-eenheid*.

Valentijn, o valentijn

In het Dominicanenklooster in Zwolle wordt dit jaar op Valentijnsdag een inspiratiedag gehouden: Liefde, lijf en kerk. Een mislukte drie-eenheid. De titel is stellig, zonder vraagtekens. Daar is alle reden toe, gezien de rauwe werkelijkheid van de misbruikschandalen binnen de Rooms-Katholieke kerk. De inspiratiedag roept op tot een herbezinning op intimiteit en wat geloof en kerk daarover te zeggen hebben.

Het samenkomst van Lief en Liefde is waarschijnlijk een wondke: een breuk van geluk en een Godgevoerde herik

Dit is de verdrinking die het begint eigen langzaam maar zeker tegemoet het begrip en is komen te staan.

Liefde en Lief hebben een onnatuurlijk plek in het hennelijk. Het gaat veel om een goede balans.

In de inspiratiedag wordt er gesproken over de liefde, het lijf en de kerk. Dit is een mislukte drie-eenheid. De titel is stellig, zonder vraagtekens. Daar is alle reden toe, gezien de rauwe werkelijkheid van de misbruikschandalen binnen de Rooms-Katholieke kerk. De inspiratiedag roept op tot een herbezinning op intimiteit en wat geloof en kerk daarover te zeggen hebben.

Valentijn, o valentijn

In het Dominicanenklooster in Zwolle wordt dit jaar op Valentijnsdag een inspiratiedag gehouden: Liefde, lijf en kerk. Een mislukte drie-eenheid. De titel is stellig, zonder vraagtekens. Daar is alle reden toe, gezien de rauwe werkelijkheid van de misbruikschandalen binnen de Rooms-Katholieke kerk. De inspiratiedag roept op tot een herbezinning op intimiteit en wat geloof en kerk daarover te zeggen hebben.

door Arnold Smeets

Dat 14 februari in het teken staat van de liefde is te danken aan paus Gelasius, die in het jaar 496 de feestdag voor de heilige Valentijn instelde. Wie die Valentijn oorspronkelijk was, weet geen mens. Er is geen enkel biografisch document over hem bekend. Maar legenden zijn er wel. Zoals die Valentijn die een wonder zou hebben verricht door de blinde dochter van de cipier te helen. Het is trouwens ook best mogelijk dat Gelasius de feestdag invoerde ter vervanging van de zogenaamde Lupercelia, een oud vruchtbaarheidsfeest ter ere van de Romeinse god Luperkus (of Faunus). In ieder geval is de heilige Valentijn beschermheilige van de verliefden, verloofden en jonggehuwden geworden.

Valentijnsdag is voor de kerk een goede gelegenheid om na te denken over liefde en lichamelijkeheid. Als de kerk daar überhaupt nog iets over te zeggen heeft...

De kerk valt veel te verwijten op dit front. Maar betekent dat dat de drie-eenheid van kerk, lijf en liefde per se tot mislukken gedoemd is? Nee. Sterker nog. De geschiedenis van de vroege kerk toont dat het christendom daar iets unieks over heeft te vertellen. Het kan iets doen oplichten wat soms door de kerk vergeten lijkt, te vaak verdraaid of genegeerd. Namelijk dat liefde mooi is. Dat het samenkomen van lijf en liefde vooraleerst een wonder is, een bron van geluk en een Godsgeschenk. Om inzicht te krijgen in de wereld van dat vroege christendom, gaan we eerst een stapje terug. Voor wat hoort wat

In de antieke wereld was het huwelijk de sociale norm voor het beleven van seksualiteit. De verbintenis van man en vrouw werd beschouwd als een consortium (partnerschap) voor de duur van het leven. Daarmee werd in eerste instantie een zakelijke, in tweede een emotionele band bedoeld. Het huwelijk was een zaak van de familie én een zaak van wederzijdse instemming (consensus). Van de vaders van bruidegom en bruid dan. Het huwelijk was te belangrijk om het aan de jeugd over te laten. Het ging om welvaart en welzijn van de familie en om het nageslacht. De instemming van de huwelijkskandidaten was minder relevant, van dochters weer iets minder dan van zonen.

Natuurlijk werd er ook van elkaar gehouden en genoten. Leest u maar: 'ze had een lichte huid, met lieflijke ogen en gouden haar. Haar gezicht had een glans van ivoor zoals geen sterveling ooit had gezien'. De liefdesverklaring gaat nog even door en u weet voldoende van de liefde om het aan te kunnen vullen. Stille getuigen van liefde zijn de inscripties van de grafschriften uit deze tijd. Furia Spes, een Romeinse vrijgelatene uit de tweede eeuw betreurt zo haar 'meest beminde echtgenoot' (coniugi carissimo mihi) waarmee ze in liefde verbonden was vanaf het moment dat ze elkaar ontmoetten. Een ander voorbeeld uit de Inscriptiones Latinae Selectae is die van een echtgenoot die zweert nooit meer te trouwen na een gelukkig huwelijk van 18 jaar zonder ruzie (sine querella).

Een nieuw geloof

In deze klassieke wereld treedt het christendom de geschiedenis binnen: een nieuw geloof, een nieuwe levenshouding. De liefde die christenen voorstaan is de naastenliefde: de caritas of agapè. Caritas staat los van eros, de term die doelt op het lijf en de daarmee gepaard gaande erotische, seksuele liefde. Als christenen, op dat moment nog een vervolgte minderheid, uitleggen wat hun kenmerkt, spreken ze over goede werken, onderlinge steun en zorg en troost voor alle mensen.

Het is verdrietig dat het begrip agapè langzaam maar zeker tegenover het begrip eros is komen te staan. Plotseling is het ene goed, het andere slecht. Het idee ontstaat dan dat seksuele onthouding beter is dan lichamelijke liefde, maagdelijkheid beter dan huwelijk. Er zijn veel teksten uit de Oudheid te vinden die aantonen dat het christendom 'bad news for lovers' was, zoals David J. Fekete in *A Rhapsody of Love and Spirituality* (2003) aangeeft.

En dat terwijl de christelijke agapè zich zonder oordeel richt op een andere wijze van liefhebben. Agapè is een uiting van het góede nieuws, de blijde boodschap. Het gaat Jezus om het dubbelgebod: God liefhebben en je naaste liefhebben. Je naaste is echt iedereen: want iedere mens is schepsel van God. Gelovigen moeten daarom zorg en aandacht hebben voor alle mensen. U begrijpt dat deze houding minstens een impliciete kritiek is op het aloude familiebelang maar ook een welhaast revolutionaire impuls voor

zorgzaamheid. Het eerste ziekenhuis in de klassieke oudheid is gesticht door de Cappadocische kerkvader Basilius van Caesarea (330-379).

Verplaatst u zich eens in de antieke wereld. U hoort van dit geloof en u leert zichzelf zien als uniek schepsel van God, zowel naar lichaam als geest. U wordt gedoopt en leert van Paulus dat in Christus de verschillen tussen Jood en heiden, tussen slaaf of vrije of tussen man of vrouw wegvallen. Dan gaan vanzelfsprekendheden schuiven. U beseft dat de geschapen menselijke natuur voorafgaat aan de conventies en de regels van de wereld. Ook de regels over familie en huwelijk. Voordat u 'zoon van' of 'dochter van' bent, bent u een kind van God. Plots is er oog voor het individu, voor waardigheid, voor gelijkheid. Door te kiezen

voor caritas komt er ruimte en vrijheid voor de christenen. Velen nemen die vrijheid. Verloren christenen met de focus op caritas de heerlijkheid van lijf en liefde uit het oog? Nee, verre van. Blossius Aemilius Dracontius bijvoorbeeld, een christelijk auteur uit Noord-Afrika die van circa 455 tot circa 505 leefde, dichtte in De Laudibus Dei over de idyllische liefde tussen Adam en Eva:

*Ze verscheen voor zijn ogen onbedekt door enig kleed.
Haar sneeuwwitte lijf naakt, zoals een nymf uit de zee;
haar haar weelderig, haar wonderschone kaken blozend.
Elk deel van haar was mooi en prachtig – haar ogen, gezicht, nek en handen –
een vrouw zoals alleen de vingers van de Heer kunnen vormen.*

Ook werd niet vergeten dat liefde én lijf een onmisbare plek hebben in het huwelijk. Het gaat wel om een goede balans. Basilius van Caesarea zag het huwelijk als een eerbiedwaardige instelling, een Godgegeven mogelijkheid voor seksuele omgang en nageslacht. Die gegevenheid combineerde hij met ascese: ascese was voor hem een middel om in het huwelijk aandacht te ontwikkelen voor warmte, wederzijdse genegenheid en ruimte voor spirituele groei. Basilius had oog voor de werkelijkheid van het leven. Hij stelde zich op als betrokken zielenherder. Het al te plat vleeselijke nam hij wel de maat zodat de waarachtige menselijkheid tot zijn recht kon komen. Vergelijk het met vandaag de dag: het teveel gericht zijn op het uiterlijk, het commerciële, respectloze uitbaten van lijf en liefde had hij afgekeurd.

De christelijke visie op het huwelijk heeft effect op de beleving ervan. De kerkvader Augustinus van Hippo (345-430) omschrijft de relatie van man en vrouw als een naturalis humanae societas. Societas verwijst naar een affectieve band van wederkerigheid en gelijkheid; man en vrouw zijn 'maatjes'. De Romeinse wet heeft het over het huwelijk als een consortium: een juridische en zakelijke term, die refereert aan gewaarborgde rechten in de omgang. Dat klinkt toch killer.

De menswording van God

De voorkeur in het christendom voor de ziel en agapè is dus niet bedoeld om het lichamelijke en de eros af te wijzen. Het maakt allemaal deel uit van Gods schepping. En is God niet zelf mens geworden? Uit de preken en traktaten van oude kerkvaders over huwelijk, seks en onthouding, blijkt dat ze heus wisten hoe lichaam en liefde zich tot elkaar verhouden. En de kerkvaders leren meer. Namelijk dat naastenliefde impliceert met zorg en aandacht van iemand te houden. Niet omdat het moet, maar omdat het kan:

de mens is een schepsel van God, lichaam en ziel naar Gods beeld en gelijkenis. Minder aandacht, of beter: een andere aandacht voor het lichamelijke geeft meer ruimte voor aandacht van de ziel.

De agapè roept je op tot zorg voor de naasten, de zieken, armen, behoeftigen. Die zorg kan echt niet zonder dat je de handen uit de mouwen steekt. Ook agapè kan niet zonder het lijf. Als je dan met hart en ziel van iemand houdt, zal de agapè de eros verrijken en zo behoeden voor grensoverschrijdingen die zowel lijf als ziel kwetsen. Dan kan en mag de passie opbloeien in warmte en geborgenheid. Hoe mooi is dan het leven? Het lijkt me dat die boodschap van het christendom het verdient om herontdekt te worden ten bate van alle menselijke relaties.

Dr. Arnold Smeets is verbonden aan de Tilburg School of Catholic Theology

Inleiding Arjan Broers

We dachten: dit is zó nodig, hier komen vele tientallen mensen op af. Honderden! Hoe veel mensen passen er in onze kerk? Zou het klooster wel groot genoeg zijn?

Maar, om mijn pastoor aan te halen, toen hij afgelopen jaar op Witte Donderdag de te grote kerk in keek: 'Vandaag is het voor fijnproevers'.

Mijn naam is Arjan Broers, ik ben een van de programmamakers in het Dominicanenklooster, verder ben ik journalist en soms prediker. Met mijn collega Susanne de Jong-Tennekes ben ik vandaag jullie gastheer en gastvrouw.

Vandaag is het voor fijnproevers en jullie zijn zeer welkom! Jullie komen uit werkelijk het hele land, van Schiermonnikoog tot Maastricht en van Goes tot Borne. Jullie zijn op iets afgekomen waarvan wij nog niet weten hoe het zal smaken. Een inspiratiedag over intimiteit en kerk – ook voor ons is het een avontuur.

Een paar maanden geleden stelden wij ons de vraag: wat kan de kerk *meer* doen na het schandaal van seksueel misbruik? Meer dan onderzoek doen, schuld betuigen, schade betalen en voorzichtig zijn? Ons antwoord op die vraag was, vrij spontaan: werk maken van intimiteit. Daar beter in worden. En zeker geen genoeg nemen met alleen het maken van protocollen om te voorkomen dat het weer mis gaat.

Je kunt bij dit thema zeggen dat alle mensen die actief zijn in de kerk naar een psycholoog of een coach zouden moeten. Of dat we net als in de jaren 70 een sensitivitytraining zouden moeten volgen.

Maar onze ambitie is om het over *liefde, lijf en kerk* te hebben *in* de kerk, met *gelovige* mensen, in de taal van geloof en theologie. Omdat liefde, lijf en kerk een drie-eenheid zou moeten zijn – en dat niet erg lukt. Terwijl dat hoog nodig is, zowel voor de kerk als voor onze samenleving, waar zo veel tekenen zijn die erop wijzen dat mensen in deze tijd – ondanks alle welvaart en veiligheid – vervreemd zijn van zichzelf, hun eigen gevoelens en lichamen, van elkaar en van de natuur.

Ja, we zetten hoog in. En tegelijk weten we dat we misschien fijnproevers maar *zeker* beginners zijn.

In de voorbereiding van deze dag is dat gevoel bij mij alleen maar sterker geworden. Ik werd er zenuwachtig van. Totdat ik me realiseerde dat dat misschien wel de *bedoeling* is, als we het vlak betreden van de intimiteit: dat we altijd beginners zijn.

Omdat elk nabij contact, of het nu met je eigen zielenroerselen is of met een ander, of het nu als pastor is of als privépersoon, omdat elk nabij contact voelt als een nieuw begin, een kennismaking met een groot en onbekend land, dat je met schroom betreedt.

Ik maak even pas op de plaats en vertel iets over deze dag en over Valentijn.

We benaderen het thema vandaag via verschillende invalshoeken: dat van de psychologie, van de theologie, van de patristiek, het gebed en het lichaam. Op elk van deze gebieden hebben we mensen die een verhaal vertellen. Maar laat dit alsjeblief ook

een dag van ontmoeting zijn, van samenspraak. Van wijzer worden, zelfs al worden we het niet eens – zoals een gevleugelde uitdrukking is in ons programmateam.

Dan het programma: we zijn tot half vijf hier bijeen, na onze inleiding krijgt u verhalen te horen van psycholoog en coach Anke Bisschops en theoloog Erik Borgman. Daarna hebben we workshops, waarvoor u zich heeft opgegeven. De workshops zijn in verschillende ruimtes, ik leg dat straks uit.

Om kwart voor zes sluiten we aan bij de korte versperviering van de broeders dominicanen in dit klooster. Dat gebeurt in het koor van de kerk. Om half zeven eten we in de kleine refter hiernaast en om half acht hebben we ons avondprogramma, tot ongeveer negen uur, in deze mooie ruimte, de refter.

Dan iets over Valentijn. Het is vandaag Valentijnsdag, de dag van de liefde en de verliefden. Dat leek ons een mooie dag om dit programma te organiseren. Vooral toen bleek dat wij in de altaarsteen van de kerk van dit klooster een reliek hebben liggen van de heilige Valentinus!

Die altaarsteen mochten we van rector Jan Laan voor vandaag hier neerleggen. Vanavond leggen we de steen terug.

Wie was Valentijn? Dat is onduidelijk. Wikipedia meldt:

‘Paus Gelasius I riep in 496 14 februari uit tot de dag van de heilige Valentijn. In de tijd van paus Gelasius was er echter geen enkel biografisch gegeven meer over hem bekend. Sint-Valentijn werd genoemd als iemand "die terecht door mensen wordt vereerd, maar wiens daden slechts aan God bekend zijn".’

Ja, da's een mooie...

Er zijn vier Valentinussen bekend, die misschien wel deels dezelfde zijn. In ieder geval gaan de legenden terug op de derde eeuw. Ik citeer weer Wikipedia:

‘Volgens de legende kwam een jong paar bij bisschop Valentijn met het verzoek hen te trouwen. De man was een heidense soldaat, de vrouw een christen. Valentijn vond de liefde zwaarder wegen dan de wetten van de keizer, en huwde het stel. Al gauw kwamen meer paren met hetzelfde verzoek. Hij werd aangegeven en gearresteerd.

Toen hij voor de keizer moest verschijnen, probeerde hij die te bekeren. Claudius voelde zich beledigd en liet Valentijn martelen en onthoofden. Dat gebeurde op 14 februari, maar welk jaar het was, is onduidelijk. Voordat het vonnis werd uitgevoerd, zag Valentijn nog kans het dochttertje van de gevangenisbewaarder een briefje toe te stoppen; Van je Valentijn, stond erop.

Volgens een ander verhaal kwam een cipier (of de stadhouder van Rome) bij de toen al in de gevangenis zittende Valentijn met het verzoek zijn blinde dochter te genezen. Valentijn zorgde voor een geneesmiddel, maar dat werkte niet. Op de dag van zijn onthoofding probeerde de vader van het meisje nog wanhopig het vonnis tegen te houden, maar tevergeefs.

Na Valentijns terechtstelling ontving het meisje een klein briefje van Valentijn, waaruit een gele bloem viel (als mensen hem om raad vroegen gaf hij hen een bloem, vandaar de bloemengroet op Valentijnsdag). Op het briefje stond 'Van Valentinus' en direct kon ze weer zien. Volgens de legende werd de vader daarna bekeerd tot het christendom.'

We hebben hier een relik van Valentinus. Een overblijfsel van een van onze vele voorgangers op de weg.

Een voorganger die in liefde geloofde – dat is in ieder geval wat we nog over hem weten, en dat is wat ook in de seculiere wereld nog gevierd wordt, door handige marketeers van bloemen en bonbons, en door romantische zielen die de liefde willen vieren.

Want in de aanloop naar vandaag kreeg ik een advies van een oudere man die pastor was en vorig jaar weduwnaar is geworden. Hij zei: 'Je moet de liefde vieren. En als je dat doet, ga je ontdekken wat liefde betekent.'

We hebben bloemen gezet bij het relik van Valentinus en ik steek er nu een kaars bij aan.

Ik vraag Susanne de Jong-Tennekes om ons te begeleiden in een oefening om hier aan te komen, naar lichaam en geest, in de stilte die ons draagt.

Oefening: stil worden (3 minuten)

We beginnen dus nu aan een inspiratiedag zonder precies te weten waar we aan beginnen.

En we weten dat we beginners blijven.

Om het nog erger te maken: we zetten GROOT in.

Want het thema van vandaag heeft te maken met de grootste vraag die er is.

De meest fundamentele menselijke ervaring is dat wij van stof *en* van adem zijn, lichaam *en* geest, tijdelijk *en* eeuwig.

De meest fundamentele menselijke vraag is hoe die twee zich tot elkaar verhouden.

En de fundamentele christelijke ambitie is om deze twee bij elkaar te brengen:

- God zelf is mens geworden;
- het Woord is Vlees geworden;
- God is onder ons komen wonen;
- wij zijn kinderen van dezelfde Vader;
- dit brood is mijn lichaam, deze wijn is mijn bloed: doe dit tot mijn gedachtenis.

Wij zijn van stof én adem, wij zijn lichaam én geest, tijdelijk én eeuwig.

Je zou de hele geschiedenis van het christendom kunnen beschrijven als een voortdurend slagen en falen van de intentie om ze bij elkaar te brengen en te houden. Van dualisme in allerlei vormen – naar katholiciteit: principiële eenheid.

De Orde der Predikers of dominicanen ontstonden in de dertiende eeuw in Zuid-Frankrijk, onder meer om een antwoord te geven op de uitdaging van de katharen. Die

maakten grote indruk op de mensen van toen met hun streven naar zuiverheid en zachtmoedigheid. Mooie waarden, maar de katharen betoogden ook dat het stoffelijke slecht is en alleen het geestelijke goed. Dat het onze taak is om onszelf te bevrijden van het stoffelijke.

En dat is wezenlijk onchristelijk, geloof ik met de vroege predikbroeders. De kern van ons geloof is nu juist dat God – de eeuwige – zich laat kennen *in* het tijdelijke. Ja, dat hij zich daar zo mee heeft verbonden dat wij onszelf Gods kinderen mogen noemen, en de historische mens Jezus van Nazareth de Christus is, Gods zoon in alle eeuwen.

En de kern van dat geloof is ook nog eens dat God een drie-eenheid is: Vader, Zoon, Geest. Je kunt daar heel ingewikkeld over doen – en dat is ook vaak gedaan – maar van dominicaan Timothy Radcliffe leerde ik dat dit eenvoudigweg betekent dat het *wezen*, de *kern* van God relationeel is.

Wat een ongelooflijke kansen biedt het geloof om de fundamentele menselijke vraag te beantwoorden. Thomas van Aquino noemde bijvoorbeeld ons lichaam *de expressie van de ziel*. Mediteer daar maar eens een paar dagen op!
Of wat te denken van de sacramenten, die bedoeld zijn om op fundamentele levensmomenten het concrete leven aan te raken en te verbinden met het eeuwige.

En: wat heeft de kerk er ongelooflijk vaak naast gezeten. Het wantrouwen van het lichaam, van emoties, van nabijheid, van lust. De talloze generaties die zijn opgevoed met het idee dat hun lichaam en alles wat daarin gebeurde moest worden getemd, afgeleerd, gesublimeerd, verborgen. De talloze generaties vrouwen die te horen kregen dat ze minder waren dan de man. En ga zo maar door.

En, niet te vergeten: de generaties religieuzen die al jong te horen kregen dat ze moesten oppassen voor 'bijzondere vriendschappen, schier verderfelijker dan de pest' – zo had bisschop Tiny Muskens het letterlijk onthouden, al had hij als tiener geen idee wat ermee bedoeld werd.

We bakken er niet veel van, als kerk, wil ik maar zeggen. Het schandaal van seksueel misbruik en de toedekking ervan door kerkelijke leiders is er een uitwas van. Maar ook daarvoor al was de seksuele moraal van de kerk een steen des aanstoets van onze tijdgenoten – en vaak ook van onszelf.

Maar: wij leven van genade, leerde ik van dominicanen. We krijgen van alles – vaak ook dingen die we liever niet hebben gehad, maar die we niettemin aangeboden krijgen door Hare Majesteit de Werkelijkheid. En als je in *waarheid* wilt leven, zoals het motto van de orde is, dan moet durven kijken naar wat er is.

Dus: wat is de genade van de schandalen? Wat heeft dit kerkelijk onvermogen om geloofwaardig te spreken én te handelen op het terrein van seksualiteit en intimiteit ons te bieden? Wat moeten we meer doen dan zorgen voor goede procedures, een gedegen onderzoek en protocollen op misbruik te voorkomen en slachtoffers te helpen?

Onze neus zegt: dat we beter kunnen worden in intimiteit en nabijheid. Dat we, om het anders te zeggen, de boodschap van Gods liefde *letterlijk* beter moeten leren te belichamen.

Susanne, wil je ons begeleiden in een oefening om aanwezig te komen in ons lichaam?

Oefening: bij jezelf komen (5 minuten)

Mensen die geleerder zijn dan ik, en daar zijn er hier nogal wat van, zullen ongetwijfeld al gedacht hebben: jongeman, je maakt er een potje van. Heb je het nu over seksualiteit, intimiteit, lichamelijke, liefde, incarnatie? Je gebruikt alle woorden door elkaar!

Waarschijnlijk hebben zij gelijk. Maar dat weerhoudt me er niet van om op mijn manier deze vraag te verkennen en aan te bieden als een bijdrage aan vandaag. Ik geloof namelijk vast dat de verbinding van stof en adem ALLES te maken heeft met incarnatie, zowel van God in deze werkelijkheid als van ons in God.

En ik geloof ook vast dat het wezenlijke van die incarnatie de liefde is. En dat nabijheid, lichamelijke, intimiteit en seksualiteit uitdrukkingen kunnen zijn van liefde. En dat de leerschool van het leven is om daarin samen te groeien, mis te kleunen, elkaar overeind te helpen en verder te gaan.

Ik wil er nog twee dingen over zeggen.

Ten eerste: ik vind dat wij van de kerk vaak te veel van de goede bedoelingen zijn. We houden ervan om mooie, een beetje zoete dingen te zeggen. 'Stil maar, wacht maar, alles wordt nieuw', 'Gij die mij geweven hebt in de schoot van mijn moeder', 'Wij zijn allen deel van het lichaam van Christus' – maar we gaan niet vaak aan wat dat *betekent* in ons dagelijks leven. Wat het te maken heeft met onze ervaringen in dit bestaan.

Als je het lichamenlijk uitdrukt: we zijn te veel van het hart, keel en hoofd, en te weinig van kruis, buik en onderbuik.

Ik snap dan ook best dat veel seculiere tijdgenoten geen idee hebben waar wij het over hebben, als wij geloofstaal spreken. Soms denk ik dat wij dat zelf ook nauwelijks weten. Ik moedig jullie dan ook aan om vandaag je eigen ervaren en aanvoelen te durven zien en te delen, in de groep of in het klein.

Ten tweede: we doen dit niet alleen voor onszelf. De kerk is, als het goed is, aanwezig op cruciale momenten in mensenlevens. Geboorte, opgroeien, liefde, trouw, ziek zijn, vergeving, afscheid en dood. Dat gaat over nabijheid en intimiteit.

En we doen dat in een tijd waarin er ontzettend veel leed is, dat te maken heeft met een slechte verbinding van het stoffelijke en het geestelijke. Obesitas, diabetes, eenzaamheid, depressie, burnout, verslaving: allemaal signalen van mensen die niet thuis zijn in hun lichaam of in hun leven, die geen balans kunnen vinden of geen verbinding kunnen maken met zichzelf of anderen of het grotere leven – denk aan onze vervreemding van de natuur.

De wereld kan wel een blijde boodschap gebruiken, wil ik maar zeggen.

Tot zover mijn 'roeren in de pot', zoals ik het maar noem: de uitwerking van waarom wij deze dag wilden organiseren en het aanraken van thema's en vragen die hopelijk vandaag verder worden uitgewerkt.

We reiken jullie een papier aan. Een zegening van Valentijn. Ik wil jullie vragen om er een zegening op te schrijven, iets wat je jezelf gunt – of iemand anders. Die wensen leggen we bij het relik van Valentijn.

(Aan het einde van de dag kreeg iedereen een zegening mee uit het mandje, en een toos uit het boeket).

In de altaarsteen verborgen zit dit relik van Valentinus (rechts)

ERIK BORGMAN

Seks als 'wederzijdse zelfschenking'

1.

Hun boek is al wat ouder, maar de titel is nog onverminderd raak. In 1990 verscheen van de hand van de Duitse socioloog Ulrich Beck (1944-2015) en zijn vrouw Elisabeth Beck-Kernheim, *Das ganz normale Chaos der Liebe*, de volkomen normale chaos van de liefde.¹ 'Liefde' duidt vandaag de dag op een unieke combinatie van kameraadschap, erotische aantrekkingskracht en seksuele vervulling, zo stellen de auteurs, die wordt geacht mensen emotioneel te laten ontsnappen aan de grauwheid van het bestaan. Zoals vroeger volgens Beck de religie dat deed, zo stelt nu de liefde alles in een ander licht. Meer nog, het vermogen om de beleving van de wereld te transformeren, dat is volgens Beck in onze cultuur de specifieke functie van de liefde geworden. De liefde ontlast mensen korte tijd van de ondraaglijke plicht voortdurend mondige, zelfstandig kiezende individuen te zijn die bekwaam laverend tussen alle bedreigingen succesvol hun eigen leven weten op te bouwen.² Zo krijgt het onmogelijke een schijn van mogelijkheid.

Theologisch gesproken stelt het echtpaar Beck vast dat liefde en seksualiteit onze afgod zijn. Afgoden creëer je door aan iets dat niet goddelijk is een goddelijke status toe te kennen. Dat loopt er altijd op uit dat mensen zich onderwerpen aan wat hen tot ongekende hoogten pretendeert op te tillen, en ze met hernieuwde kracht worden teruggedrukt in de modder waaraan zij wilden ontstijgen. Wat in de jaren zestig van de vorige eeuw werd verkondigd als seksuele bevrijding, lijkt inderdaad een nieuwe vorm van knechting geworden. 'Gij zult extatisch genieten' blijkt als gebod zeker zo meedogenloos als de waarschuwing dat genot het zicht niet mocht blokkeren op het doel van de seks, het voortbrengen van kinderen.

In katholiek Nederland was het verlangen los te komen van een al te rigide seksuele moraal al ruim voor het Tweede Vaticaans Concilie een breekijzer voor degenen die meenden dat een ingrijpende hervorming van de kerk nodig was.³ Dat liefde, lijf en kerk een mislukte drie-eenheid vormden weten we dus al enige tijd. Maar dat je je in gemoede kunt afvragen of liefde, lijf en *hedendaagse cultuur* dan wel een gelukke triniteit vormen is een stuk minder duidelijk. Toch is dat mijn uitgangspunt bij wat volgt.

Ik zal niet pleiten voor een nieuwe preutsheid – al snap ik oprecht niet hoe het toch komt dat roken en drinken steeds meer uit beeld moeten blijven, en dat niet zonder meer naaktheid, maar dat over-geseksualiseerde naakt steeds meer ons blikveld vult. Ik zal ook de knechtend kanten van de seksuele moraal van de kerk niet bagatelliseren. Mijn eigen ouders excommuniceerden zichzelf – letterlijk, zij gingen niet te communie – toen zij er door middel van anticonceptie voor zorgden dat er na mijn anderhalf jaar jongere broer en mij acht jaar lang geen kinderen meer geboren werden. Toen mijn moeder tientallen jaren laten vertelde hoe moeilijk zij mijn vraag had gevonden, nadat ik mijn eerste communie had gedaan, waarom zij dan niet communiceerden, was haar pijn

---

¹ U. Beck/E. Beck-Gernheim, *Das ganz normale Chaos der Liebe*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp 1990.

² Voor de visie op individualisering die van deze opmerkingen de achtergrond vormt, zie U. Beck, *Der Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt a.M. Suhrkamp 1986; A. Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge: Polity 1991; Z. Bauman, *Modernity and Ambivalence*, Cambridge: Polity 1991, m.n. 197-230: 'The Privatisation of Ambivalence.'

³ Vgl. H. Westra, *Geestelijke bevrijders: Nederlandse katholieken en hun beweging voor geestelijke volksgezondheid in de twintigste eeuw*, Nijmegen: Valkhof 1996.

nog steeds te voelen. Ik begrijp daarom heel goed de bevrijding die de uitspraak van bisschop Bekkers betekende voor mijn ouders, en voor veel anderen van hun generatie katholieken, toen hij zei – en het is de moeite waard nu even letterlijk te citeren uit zijn toespraak tijdens befaamde Brandpuntuitzending van 21 maart 1963:

vanuit de menselijke beleving van het huwelijk, dus uit de liefde en de verantwoordelijkheid voor elkaar, voor de vruchtbaarheid en het reeds gevormde gezin, kunnen de gehuwden – en ook zij alleen – de vraag beantwoorden wat Gods roeping en levensopdracht voor hen concreet betekenen, om welke grootte van hun gezin die vraagt en hoe de opeenvolging van de kinderen moet zijn. (...). Dit is hun gewetenszaak, waarin niemand treden mag.

Dit werd direct al, en later nog veel meer, vooral verstaan als ‘daar ga ik dus zelf over, daar heeft de kerk niets mee te maken’, dat is privé. Maar de privésfeer als iets waar niemand anders mee te maken zou hebben en waar geen andere wetten gelden als die van mijn eigen voorkeur is een liberaal, geen christelijk idee. Bekkers bedoelde dat niet alleen het bestieren, maar ook de vormgeving en de samenstelling van het gezin de verantwoordelijkheid was van de ouders als volwaardige leden van de kerk als het volk van God en als mededragers van haar zending. Als het dan niet gaat om een setje geboden en verboden, dan vragen seksualiteit en voorplanting om een samenhangende christelijke visie. Ik denk dat het probleem is dat deze nooit echt ontwikkeld is, ook al heeft mijn leermeester en dominicaan Edward Schillebeeckx in de jaren zestig een nog altijd belangwekkende aanzet gegeven.

2.

Wat Bekkers zei lag in lijn van de wijze waarop tijdens het Tweede Vaticaans Concilie op een voor de katholieke traditie vernieuwende manier gesproken werd over huwelijk en seksualiteit. De gehuwden dienen open te zijn voor het ontvangen van kinderen, heet het in de pastorale constitutie over de kerk in de wereld van deze tijd *Gaudium et Spes* die eind 1965 werd afgekondigd, maar over de samenstelling van het gezin moeten de echtgenoten ten overstaan van God zelf in geweten beslissen – zij het, zo wordt daar nadrukkelijk aan toegevoegd, niet naar willekeur (no. 50). In het kader van deze lezing gaat het er mij vooral om dat dit leidde tot een opmerkelijk eerherstel van wat in het altijd wat omfloerste kerkelijke jargon ‘de eigenlijke huwelijksdaad’ heet – seks dus. De eigenlijke huwelijksdaad brengt, aldus *Gaudium et Spes*, ‘de wederzijdse liefde op een geëigende manier tot voltooide zelfexpressie’. De tekst gaat verder met:

De daden... waardoor de echtgenoten in kuise intimiteit één worden betekenen en realiseren, mits menswaardig voltrokken, de wederzijdse zelfschenking waardoor de echtgenoten elkaar in gevend en ontvangend geluk verrijken (no. 49).

Ik snap wel dat u hier in deze formulering niet meteen opgewonden van raakt, maar wat hier staat is zeer opmerkelijk. Er staat: goed vrijen is een concrete en belichaamde uitdrukking van een goede relatie, van het spel van geven en nemen, van de wederzijdse verrijking die er het hart van uitmaakt. Door te vrijen lever je je aan elkaar over, maak je je afhankelijk van de ander en probeer je de ander te geven wat zij of hij verlangt. Dat is ook de betekenis van het op het eerste gehoor wat oubollige woord ‘kuis’ in dit verband. Kuis betekent niet dat je afziet van een al te grote hartstocht, of dat je onder de dekens

vrijt en het licht uitlaat. Het betekent dat je de ander niet gebruikt ten dienste van je eigen doelen, in dit geval je eigen seksuele bevrediging. Wij zijn geen middelen voor elkaars orgasme: als we van daaruit kijken naar hoe seksualiteit in onze cultuur verschijnt, op alle niveaus, dan is er wel het nodige te doen.

De Engelse sociaal-theoreticus Zygmund Bauman maakt duidelijk dat het beeld dat een samenleving heeft van de liefde direct samenhangt met de wijze waarop socialiteit en gemeenschap gedacht worden en vorm krijgen. Als de eigen beleving centraal staat, verschijnt elke vorm van verbondenheid haast vanzelf als middel om beleving op te wekken en dan verschijnt verbondenheid als zinvol zolang ze inderdaad deze beleving opwekt.⁴ De cabaretier Youp van 't Hek heeft ooit eens, als reactie op Willem Eijk die toen net bisschop van Groningen was geworden en die het als een dreigend gevaar signaleerde, snerend gezegd dat seks per definitie wederzijdse zelfbevrediging is. Wat zou het anders zijn?!⁵ Van 't Hek heeft in zijn onbegrip ongetwijfeld onze hedendaagse cultuur en alles wat voor haar vanzelfsprekend is aan zijn zijde, maar precies *dit* ontkennt de christelijke traditie. Seks is geen wederzijdse zelfbevrediging, seks is wederzijdse overgave, je letterlijk blootgeven aan elkaar in het vertrouwen dat de ander je niet zal misbruiken of gebruiken, maar je zal eren en respecteren. Het is niet voor niets zo geregeld dat niet zo opwindend is als de seksuele opwindning van de ander – dat ook de porno-industrie hier op een geraffineerde manier gebruik van maakt, doet hier niets aan af. Je zou Willem Eijk dus bijna een compliment geven, ware het niet dat hij in 1999 gezegd heeft dat *homoseks* niet anders is dan wederzijdse zelfbevrediging. Per definitie. Hopelijk overbodig om te zeggen, maar voor de zekerheid toch maar: er is heel onkuise heteroseks en er is heel kuise homoseks.

3.

Zoals meer openingen van het Tweede Vaticaans Concilie raakte ook het zicht op een nieuwe visie op seksualiteit in de periode van polarisatie die erop volgde buiten beeld. Ik denk echter dat het nog altijd zin heeft als de gedachte zou worden uitgepakt en uitgewerkt dat liefde in christelijke zin de geliefden tot een vrije en wederzijdse zelfgave brengt,

waarvan de tederheid die zij voelen en uitdrukken getuigenis aflegt en... de ziel (is) van heel het leven der gehuwden; bovendien groeit zij in volkomenheid in en door haar edelmoedige praktijk. Zij overstijgt derhalve aanzienlijk de louter erotische neiging die bij egoïstische koestering jammerlijk snel uitdooft (no. 49).

Waarachtige liefde in christelijke zin is gebaseerd op het verlangen niet allereerst om te krijgen, maar om te geven. Het draait er niet om zelf gelukkig te worden, maar om het gelukkig maken van de ander en daardoor zelf gelukkig worden in de gemeenschap die je langs deze weg mede opbouwt. Liefde in deze zin is geen noodzakelijk afvlakkende emotie – het moderne misverstand bij uitstek – maar een praktische omgangsvorm waar je steeds beter in kunt worden door te oefenen. Het staat haaks op de raad 'voor jezelf te kiezen' die wij onszelf en elkaar geregeld geven, en op het advies je niet door de liefde te laten meeslepen, maar verstandig te zijn en er rekening mee te houden dat een relatie

---

⁴ Z. Bauman, *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*, Cambridge: Polity 2003.

⁵ Zie de column 'Eijkpunt' in de NRC van 4 sept. 1999. Later opgenomen in de Oudejaarsconference van dat jaar: zie

mis kan lopen. Ik denk inderdaad dat het menselijk verlangen naar zelfverlies niet een paradoxaal grensgeval is, maar een uitdrukking van het feit dat wij beeld van God zijn. Een God die, zoals de christelijke traditie getuigt, zichzelf uit liefde zonder reserve weggeeft en in deze nederigheid zijn verhevenheid toont.

Ik zal niet suggereren dat ik van al deze noties een uitwerking kan presenteren. Het probleem is, zoals al aangeduid, dat de noties die het concilie in dit verband naar voren bracht blijkbaar zo eigenzinnig waren dat hun eigen merites niet gezien werd – niet gezien kon worden, moet je misschien wel zeggen. De concilieteksten werden *niet alleen* in dit geval, maar *ook* in dit geval, \ waar het ging om seksualiteit en het huwelijk, allereerst gelezen als opening naar de moderne, de eigentijdse cultuur en de daar heersende visie. Sommigen vonden dat een goede zaak, anderen zagen het vooral als een bedreiging van het geloof.

Met de publicatie van *Humanae vita* op 25 juli 1968 zette het centrale leergezag van de rooms-katholieke kerk een nieuwe toon. Het keerde zich militant tegen de loskoppeling van seksualiteit en voortplanting en maakte de onverbreekelijke verbondenheid van beide in elke afzonderlijke huwelijksdaad tot maatstaf van zijn morele gehalte. Vorig jaar werd het vijftigjarig jubileum herdacht van deze encycliek en sommigen prezen de vooruitziende van de schrijvers ervan, waaronder Karol Wojtyla, de toenmalige kardinaal-aartsbisschop van Krakau en de latere paus Johannes Paulus II. Zij zouden de voortgaande loskoppeling van seksualiteit en vruchtbaarheid hebben voorzien zoals deze in de volgende decennia vorm zou krijgen die zou leiden tot een promiscue en over-geseksualiseerde cultuur.⁶ Ik zou echter veeleer zeggen dat zij niet alleen hebben nagelaten een geloofwaardig gelovig alternatief te bieden voor een liberale visie dat keuzevrijheid en het ervaren van welbevinden het ultieme doel zou van het menselijke leven, maar dat zij bovendien het ontwikkelen van een dergelijke visie op het gebied van voortplanting en seksualiteit sterk hebben bemoeilijkt. De stijl van de Bergrede – de inzet op een grotere gerechtigheid dan de heersende (vgl. Mt. 5,20) – werd ingeruild voor de stijl van de *culture wars*.

Hierin ligt de fundamentele breuk dat het pontificaat van paus Franciscus met dat van zijn voorgangers betekent. Franciscus keerde terug van de retoriek van de strijd naar de retoriek van het herstel: denk aan zijn fameuze beeld van de kerk als veldhospitaal net na een slag.⁷ In *Amoris Laetitia*, het geruchtmakende document van paus Franciscus over huwelijk en gezin uit 2016, verklaart de paus dat het de taak is van de kerk mensen juist ook op de terreinen van liefde en seksualiteit weer vertrouwen en hoop (te) geven, als het licht van een vuurtoren van een haven of van een fakkel die te midden van de mensen wordt gedragen om hen te verlichten die de koers zijn kwijtgeraakt of zich in

---

⁶ Vgl. Paulus VI, encycliek *Humanae vitae* (25 juli 1968), no. 17, waarin de vrije toepassing van anticonceptie gezien wordt als het openstellen van 'een brede en gemakkelijke weg ... voor de huwelijksontrouw of voor het algemeen zedenverval'. En verderop: 'Het valt ook te vrezen, dat de man, wanneer hij aan het gebruik van deze anticonceptionele middelen gewend is geraakt, de eerbied voor zijn vrouw verliest, haar zonder zich om haar lichamelijk en geestelijk evenwicht te bekommeren tot een middel ter egoïstische bevrediging van zijn hartstocht maakt en haar niet meer als zijn geëerbiedigde en geliefde levensgezellin beschouwt.'

⁷ A. Spadaro, 'Interview met paus Franciscus', *Streven* 80 (2013) 867-894, hier 878-879; te vinden op <<http://www.streventijdschrift.be/InterviewPausSpadaro.pdf>>.

stormachtig weer bevinden.⁸ Dit is de toon van het hele document: de wil om voor mensen ervaarbaar te maken dat waar ze ook zijn en onder welke omstandigheden zij ook verkeren, God ze niet verlaat en te allen tijde actief hun heil voor ogen heeft.

4.

God heeft ons heil voor ogen, ook als wij seksuele relaties aangaan die buiten de kaders vallen die de kerk hiervoor aanhoudt. Dat blijkt in de aard van de seksuele relatie zelf.

Ook *Amoris Laetitia* wordt vaak gelezen vanuit de vraag in hoeverre de kerk erin tegemoet komt aan de heersende cultuur die echtscheiding en het vervolgens aangaan van nieuwe relaties accepteert als een gegeven een verworvenheid. Wie de vraag stelt of de kerk nu ook in deze richting opschuift, kan alleen antwoorden 'teveel', of 'niet genoeg'. En zo zijn de reacties op *Amoris Laetitia* dan ook: leidt echtscheiding en een nieuw huwelijk nu wel of niet tot excommunicatie? Maar het echt revolutionaire van *Amoris Laetitia* is dat alles wat goed is in een liefdesrelaties wordt gezien als reële deelname aan wat de kerk vanouds in het huwelijk ziet: de afspiegeling in de liefde van twee mensen van de liefde van Christus voor zijn kerk. Het is de taak van de kerk, stelt het document, om te trachten 'elk teken van liefde te bevorderen dat op enige manier de liefde van God weerspiegelt' (no. 294). Ook als ze buiten een klassiek huwelijk vallen. Hierbij lijkt *Amoris Laetitia* allereerst te denken aan de zorg voor kinderen, ook als het in biologische zin niet om eigen kinderen gaat, en de trouw van partners aan elkaar onder moeilijke omstandigheden, ook waar zij niet of niet kerkelijk gehuwd zijn. Ik zou het echter naar de seksualiteit zelf willen uitbreiden en die seksualiteit nadrukkelijk goed willen noemen en een afspiegeling van de liefde van God, waar partners in hun seksuele leven de wederzijdse zelfschenking betekenen en uitrukken waardoor mensen elkaar in gevend en ontvangend geluk verrijken. In welke context het verder ook plaatsvindt. Niet alle seks is in zichzelf goed – laten we die dwaling van de jaren zestig van de vorige eeuw toch alsjeblijft nooit meer herhalen – maar seks kan in zichzelf goed zijn, namelijk wanneer het een uitdrukking is van wat mensen voor elkaar geroepen zijn te belichamen.

In de brief van de apostel Paulus aan de Efesiërs worden vrouwen aangespoord zich te schikken naar hun man als naar de Heer, omdat de man het hoofd is van de vrouw, zoals Christus het hoofd is van de kerk. Mannen worden aangespoord hun vrouw lief te hebben als hun eigen lichaam (Ef. 5,22 en 28). Het Tweede Vaticaans Concilie heeft geprobeerd het patriarchale addertje onder het gras van deze tekst uit te schakelen door de tekst te parafraseren als een aansporing aan echtgenoten zich aan elkaar weg te schenken, zoals Christus zijn kerk heeft liefgehad en zich voor haar heeft overgeleverd (no. 49). Zo gelezen maakt Paulus duidelijk dat de omgang met ons lichaam en met elkaar lichaam onderdeel is van onze opdracht de *agapè*, de liefde waarmee mensen het goede gegund wordt, zichtbaar te maken als de grondslag van ons leven in al zijn aspecten. Ook in het erotische aspect.

Edward Schillebeeckx heeft al in de jaren zestig van de vorige eeuw voorgesteld om niet de huwelijkssluiting maar het huwelijksleven als door en door menselijke werkelijkheid te zien als sacramenteel, dat wil zeggen als teken en instrument van Gods heilzame

---

⁸ Paus Franciscus, apostolische exhortatie *Amoris Laetitia* over de vreugde van de liefde (19 mrt. 2016), no. 291.

nabijheid. Hier is er hierbij overigens van overtuigd in het spoor te gaan van Thomas van Aquino, die het huwelijk omschreef als 'een levensassociatie van man vrouw, die gericht is op geslachtsgemeenschap en alles wat daarbij hoort', dat wil zeggen de wederzijdse genegenheid en de vruchtbaarheid.⁹ De vraag is dan niet of seks al dan niet geoorloofd is, en onder welke voorwaarden, maar of seks in zijn concrete vormgeving getuigt van de goddelijke *agapè* waaraan wij ons bestaan danken en die ons mede via de onderlinge menselijke *agapè* door het leven draagt. De in christelijke zin religieuze betekenis van onze seksualiteit wordt niet zichtbaar in de seksuele roes, maar wanneer wij tot in al onze zintuigen voelen dat we geliefd zijn, geroepen om op onze beurt lief te hebben. En dat er niets beters en niets vervullenders denkbaar is dan dat.

---

⁹ Zie E. Schillebeeckx, *Het huwelijk: Aardse werkelijkheid en heilsmysterie*, I, Bilthoven: Nelissen 1963, 225.

COLUMN Jozef Essing o.p.

LIEFDE-LIJF-LOVEN

Ik presenteer u enkele flitsen uit het leven van een dominicaan die ik goed ken. Bij zijn inkleding hoorde hij woorden als: 'Wees steeds gericht op God. Houd gepaste afstand tot mensen. Voor gevoelens van genegenheid en toenadering moet je hart van hout of steen zijn'.

Een eerste deuk in dit afweersysteem was een lezing van Anna Terruwe, de psycholoog van de zo geheten bevestigingsleer. 'Als iemand je nooit heeft laten voelen "Je mag er zijn; Je bent een mens om lief te hebben", hoe kun je dan een ander echt liefhebben? (dat is: meer dan zorg dragen en je zorgen maken over iemand, namelijk iets in die mens zien dat je raakt).

Een wijze medebroeder bevestigde dit op zijn eigen nuchtere manier: 'Om eerlijk te zijn: Ik accepteer enkel de zorg en bijsturing van een confrater, als ik voel dat hij me stiekem toch mag'.

Een echte barst in de vestingmuur was de metamorfose van het gesloten klooster waar hij verbleef in een open ontmoetingsruimte waar broeders en zusters, mannen en vrouwen als gelijkwaardige partners gingen samenwerken. Gevoelens van verliefdheid kwamen op. Tegelijk traden veel medebroeders uit. 'Waarom blijf ik eigenlijk, vroeg hij zich af. Ben ik dom, ben ik naïef; of mis ik ondernemingszin?' Hij ging in therapie.

De begeleider maakte het hem niet gemakkelijk. 'Schrijf je dromen op en vertel ze mij de volgende keer, waar ze ook over gaan.' Moet dat, dacht hij. Heb ik niet geleerd zinnelijke fantasieën van mij af te zetten? Maar de psycholoog liet hem geen keus.

Toen kwam de grote verrassing. 'Wat een mooie droom!' zei hij. 'Ik hoor een mens van vlees en bloed, die niet onberoerd blijft, die geraakt kan worden'. Die woorden bewerkten wat de dominicaan van die dromen niet verwacht had: verwondering, verstillig, tranen zelfs. Iets dat je jarenlang als bedreigend hebt beleefd voor het contact met God, mag je zien als een kostbaar geschenk. Het opende een verrassende toegang tot de Gever van dit moois.

Een volgende stap was mediteren met het lichaam: attent zijn en waarnemen met heel je lijf, ontvangen als je inademt en je toevertrouwen wanneer je uitademt. Heel de mens doet mee. Het schiep een grote ruimte waarin ook erotische en sexuele gevoelens zich laten opnemen. In die ruimte-groter-dan-ikzelf worden ze getransformeerd in ontroering en tederheid .

Hij merkte dat, toen hij in een kerk te Orvieto de schepping van Eva zag uitgebeeld: de aandacht en de toewijding waarmee de Schepper haar boetseerde ging op hem over. Het dwingende van het begeren ging er af; het werd eerder tederheid en kijken in blijde schroom naar de pure en tegelijk zo kwetsbare mens die zich in lieve schoonheid toont.

Hij ging iets aanvoelen van de traditie die, ondanks de ongemakkelijkheid in het kerkelijk spreken hierover, heeft vastgehouden aan de eenheid tussen erotiek en mystiek.

Door dat alles is hij minder afstandelijk gaan spreken over liefde en verbond, tussen mensen en tussen mens en God. Het lijfelijke, het 'rakelings nabije' daarin is veel meer gaan meedoen in zijn verkondiging. Zo klonk er passie in zijn stem, toen hij vertelde over de ziekenzalving van een medebroeder die altijd met zijn handen had gewerkt: hoe hij die grote werkhanden open legde om ze te laten zalven. Een gebaar van overgave dat diep ontroerde. Een vorm van intimiteit.

Jozef Essing o.p.

Boord

Een paar dagen na mijn diakenwijding, in december 2009, ging ik naar een uitvoering van Händel's Messiah in Naarden. In de pauze bezocht ik het toilet, het is immers een lange zit. Toen ik weer naar mijn stoel liep merkte ik dat iedereen me aan keek. Ik schrok eerst en dacht dat ik mijn gulp open had laten staan. Maar ik besepte opeens dat een aantal mensen zat te staren naar de witte boord die ik sinds een week of twee om mijn nek had.

Opeens wist ik hoe het is om aangestaard te worden, een ervaring die anderen opdoen om een lichamelijk voorkomen waaraan ze niets kunnen veranderen – bijvoorbeeld door een handicap. Mijn kleding bewerkte opeens iets vergelijkbaars.

Het wende overigens wel snel. Ik werkte in die tijd samen met een pastoraal werker die na mijn wijding liefkozend sprak over 'je vlooiënband'. Dat heeft hij de daaropvolgende jaren tot ons beider plezier consequent volgehouden. Op een goede dag liep ik met hem naar het Chinese restaurant in de buurt van het parochiecentrum. Het was een zonnige dag dus we liepen zonder jas buiten. Opeens stopte hij en zei: 'iedereen staart je aan'. Ik dacht meteen weer aan mijn gulp en keek even of ik niet met de koffie geknoeid had. 'Nee, ze kijken naar die boord van je'.

Het staren was dus niet minder geworden maar zelf registreerde ik het niet meer. Maar anderen zien het des te meer. Wanneer ik binnen kom, komt er 'iets' binnen. Wat is dat? En wat doe ik daar zelf mee?

Dit simpele stukje plastic roept van alles op: de machteloze clerus in The Godfather, de NOS-leader over seksueel misbruik, positieve of negatieve jeugdherinneringen, Fr. Ralph uit de Doornvogels, kapelaan Odekerke uit Dagboek van een Herdershond. Kerk, wierook, begrafenis, bruiloft, sterfbed en doop. Wanneer ik ergens binnen wandel sleep ik dat in zekere dus meteen mee.

En dat brengt me bij twee vragen waar ik nu verder op in wil gaan. Allereerst: wat gebeurt er wanneer ik binnen kom? En ten tweede: wat gebeurt er dan wanneer ik binnen bèn? Wanneer ik binnen kom kan er van alles gebeuren voor ik ook nog maar iets gezegd of gedaan heb. Het voorkomen roept van alles op.

Dat ervoer ik op een heel aparte manier bij die uitvoering van de Messiah. Maar ik ben er eigenlijk pas later verder over na gaan denken. Na een paar jaar seminarie is een witte boord iets alledaags en kijk je er zelf niet van op. En je veronderstelt op een gegeven moment dat anderen dat dus ook niet doen.

Toch is het een belangrijk deel van je lichamelijke aanwezigheid. Het kan een voordeel zijn: voor sommige mensen - maar die groep wordt steeds kleiner - herinnert de boord hen aan die ene priester die ze door een rottige tijd heen hielp, die leuke pastoor die ze trouwde, of aan andere tijden waaraan ze met weemoed terugdenken.

Een andere groep heeft juist slechte herinneringen aan een hufterige pastoor, heeft vooroordelen die terug gaan op de tijd dat Nederland afscheid nam van het Rijkse Roomse leven, of denkt bij het zien van een boord meteen aan misbruik. Bij een derde groep doet het weinig tot niets: ze herkennen het nauwelijks, of enkel van de film - in dat laatste geval kun je ook aangestaard worden alsof je van een andere planeet komt.

Wat ik beschrijf is overigens de Nederlandse situatie. Twee weken geleden was ik in Panama en daar heeft de boord een heel ander effect: sommige mensen willen me fysiek aanraken, of op de foto. Mensen vragen om zegen over hen zelf en hun rozenkransen. In Amerika woonde ik een half jaar in een vrijwel homogeen katholieke wijk, dicht bij Catholic University in Washington D.C. Daar kon je op straat aangehouden worden voor een biecht, een gesprek of een gebed.

Overigens werkt het dan ook de andere kant op. Door het beroep dat voortdurend in Panama op me gedaan werd ging ik als vanzelf meer open staan naar vreemden. En in Washington voelde ik me vrijer om op straat in gesprek te gaan met dak- en thuislozen, omdat het voelde als gepast én natuurlijk. Veel meer dan in Nederland nodigt de reactie op het uiterlijk ook uit tot wat ik dan maar even bestempel als priesterlijk aanwezig zijn.

In ieder geval ben ik me er dus van bewust dat mensen meteen een idee of gevoel hebben bij mijn voorkomen. Daar probeer ik rekening mee te houden. Ook als ik me moet haasten zorg ik er bewust voor dat ik niet gejaagd een ziekenhuiskamer binnen kom. Op de gang maak ik pas op de plaats, en beseft ik even waar ik ook al weer voor kom. Dan voel ik mijn gezicht al ontspannen. En dán kan ik naar binnen. Dan ben ik pas bij 'waar ik voor kwam'.

Wat ik hiervoor gezegd heb heeft betrekking op wat mijn voorkomen los maakt en welke verwachtingen het wekt. Mijn agenda is nog niet aan bod gekomen: het ging niet over het college waar ik naar op weg was in Amerika, het evenement dat me naar Panama bracht of de stervende parochiaan die ik in het ziekenhuis bezocht.

Er gebeurt dus van alles wanneer ik binnen kom. Maar als ik eenmaal binnen ben, dan wordt het alleen nog maar intiemer. Ik hou de hand van een zieke vast, leg een bruidspaar de handen op, ik zalf de baby's op hun kruin, en teken met mijn duim een kruis op het voorhoofd van mensen.

Je kunt de verschillende levensfasen dan voelen. De baby's hebben een zacht, donzig hoofd en ik zalf voorzichtig de kruin omdat ik voel dat de schedel nog niet dichtgegroeid is. Het jonge stel dat trouwt leg ik de handen op, en ik merk dat de haren stijf staan van de spray - even strak en georganiseerd zoals velen van hen het leven samen hebben ingericht. Maar de hand van een oude mens is bijna doorzichtig, een dun folie over zwak geworden ledematen. De ziekenolie die ik er met mijn duim op aanbreng blijft er glinsterend bovenop liggen.

Vorbij al het voorkomen, voorbij de vooroordelen of onwetendheid maak ik hier een heel wezenlijk contact. Het is een hele vreemde gewaarwording als jonge priester, dat opleggen van mijn handen en het zalven met mijn eigen duim. Vreemd dat het niet alleen toegelaten wordt maar juist gevraagd wordt. En vreemd dat de nabijheid die mensen

ervaren door mijn aanwezigheid te maken heeft met God, dat Híj door die handen zegent, troost, bemoedigt, vergeeft en zendt.

Mijn lichaam is een belangrijk instrument in mijn dienst als priester. Door de typerende kleding die ik er om heen draag wordt er meteen van alles meege dragen, dat me soms helpt en wat me ook vaak genoeg in de weg heeft gezeten. De reacties doen weer een appèl op me om dan vooral die priester te zijn die ik zelf tegen zou willen komen: vriendelijk, geduldig en beschikbaar. Dat zijn namelijk ook de dingen die ik zelf onthouden heb van priesters, veel vaker dan hun woorden.

En uiteindelijk moeten mijn handen het dan zeggen: je bent vergeven, wees gezegend, hou vol, en bovenal: God is er.

Anton ten Klooster

'De kerk moet beter worden in intimiteit'

Nederlands Dagblad, 15 februari 2019

Eline Kuijper

Heeft de kerk iets te zeggen over ons lichaam? Bijvoorbeeld over seks? Het dominicanenklooster in Zwolle greep Valentijnsdag aan om daar een inspiratiedag te organiseren over liefde, lijf en de kerk.

'Leg je hand eens onder je bil', zegt theoloog Susanne de Jong-Tennekes. Het lichaam doet direct volop mee op deze inspiratiedag over liefde, lijf en de kerk.

Voordat de sprekers hun inleiding houden, doen de deelnemers een oefening die hen helpt te 'landen'. Het gaat erom de ruimte te voelen. Dat is in dit geval de oude refter van het dominicanenklooster in Zwolle. Een langwerpige zaal, waarvan de muren met hout zijn bekleed. De Jong-Tennekes doet het voor en gaat op haar hand zitten. De veertig deelnemers doen het bijna allemaal na. 'Kun je nu met je bil door je hand heen de stoel voelen? En kun je nu met je bil door je hand heen de grond voelen?' Niemand lijkt raar op te kijken van deze vraag.

Een man op de voorste rij reageert enthousiast. 'Er verandert echt iets, maar wat? Ruimte, het is ruimte.'

Intimiteit

Wat heeft de kerk te zeggen over lichamelijke en seksualiteit? Kan ze daar eigenlijk nog over spreken, na alle misbruikschandalen? Ja, graag, is de gedachte achter deze inspiratiedag. De kerk moet werk maken van intimiteit, er beter in worden.

Theoloog en lekenDominicaan Erik Borgman doet een voorzet en vertelt wat de kerk zou kunnen zeggen over lichamelijke en seksualiteit. Tijdens het Tweede Vaticaans Concilie werd eind 1965 bepaald dat voorbehoedmiddelen geen taboe zijn. Die uitspraak leidde tot eerherstel van seks, zegt Borgman. Een kerkelijk document dat toen werd uitgebracht, nodigde getrouwde stellen uit tot 'kuis intimiteit'. In de woorden van Borgman: 'Goed vrijen is een concrete en belichaamde uitdrukking van een goede relatie, van het spel van geven en nemen.'

Dat woord kuisheid heeft niet te maken met preutsheid. 'Kuis betekent niet dat je afziet van een al te grote hartstocht, of dat je onder de dekens vrijt en het licht uitlaat. Het betekent dat je de ander niet gebruikt ten dienste van je eigen doelen, in dit geval je eigen bevrediging.

Wij zijn geen middelen tot elkaars orgasme', aldus Borgman. Wat dan wel? 'Seks is geen wederzijdse zelfbevrediging, seks is wederzijdse zelfovergave. Je letterlijk blootgeven aan elkaar in het vertrouwen dat de ander je niet zal misbruiken of gebruiken, maar je zal eren en respecteren.'

Na de lezingen is het lichaam weer aan de beurt. In de meditatiekamer van het klooster, helemaal bovenin met uitzicht op de stad, ruikt het naar essentiële oliën. De schoenen moeten uit voor de dansworkshop van Susanne de Jong-Tennekes. De knielbankjes en yogamatjes blijven in de kast. Deze workshop gaat over 'bewegen in de verhalen van de Bijbel'. In dit geval Psalm 139: 'Heer, U kent mij, U doorgrondt mij, U weet het als ik zit of sta.'

Tweetallen

In tweetallen bewegen de deelnemers op de zinnen 'U omsluit mij van achteren en van voren, U legt uw hand op mij'. De een is de dichter, de ander is God. Hoe voelt het, als Hij je omsluit van voren? De deelnemers draaien al zwierend om elkaar heen. Het ene tweetal heel dicht bij elkaar, intiem, geknield. Het andere houdt meer afstand.

'Als ik wist dat dit een dansworkshop was, zou ik niet zijn gegaan', geeft deelnemster Gerarda van Mourik toe. 'Maar ik vond het juist heel goed om even uit mijn hoofd te komen en te gaan voelen en ervaren.'

Ze is theoloog en sinds januari werkzaam als geestelijk verzorger. Die beroepsmatige interesse bracht haar op deze inspiratiedag.

Aanraking

'Ik schreef mijn afstudeerscriptie over aanraking in het pastoraat', vertelt ze. 'Je kunt je als pastor wel aan allerlei protocollen houden, maar dan ga je eraan voorbij dat je een lichamenlijk mens bent.' Juist dat lichaam moet meedoen om te kunnen aanvoelen wanneer het gepast is iemand tijdens een pastoraal gesprek aan te raken. En wanneer niet. 'Dat kun je niet met je hoofd bepalen. Juist als je alleen met richtlijnen bezig bent, verlies je dat uit het oog. Als pastors moeten we dus in contact komen met onze eigen lichamenlijkheid.'

En dat gebeurt volop in de dansworkshop. De zin 'U legt uw hand op mij', mag ook tot uiting worden gebracht, geeft De Jong-Tennekes aan. 'Maar alleen als het gepast voelt', benadrukt ze.

Tegen etenstijd schuiven de deelnemers aan bij het avondgebed van de kloosterbroeders. Ook daar doet het lichaam mee. Staan, zitten, buigen, een kruisje slaan. <